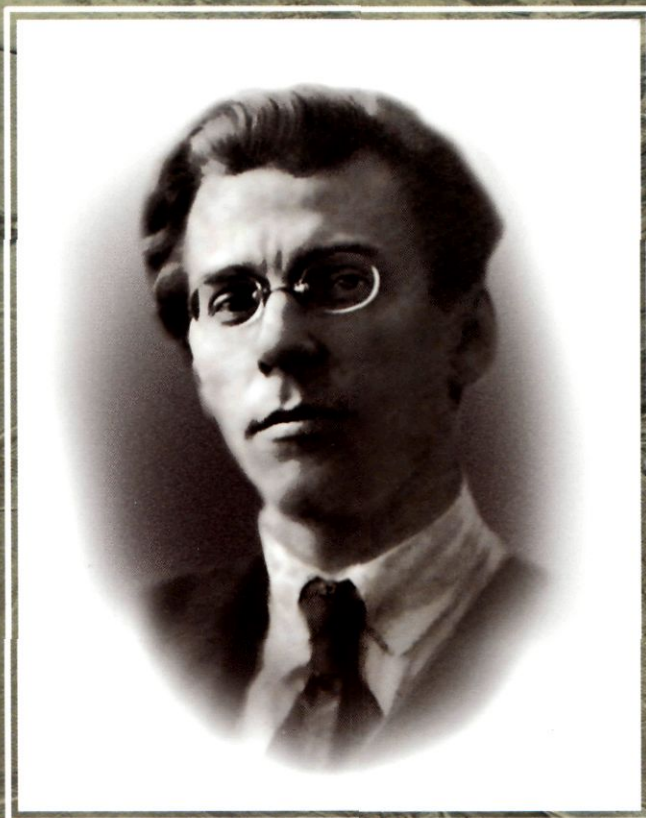

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

КУЛЬТУРА СЛОВА

ВИПУСК 84

<i>Лариса Мовчун</i> «Луна далеких рим...» (Художні означення рими в українській поезії)	102
<i>Світлана Шабат-Савка</i> «Бо ти така, як із колядки вийшла...» (Вербалізація інтенцій люб'язності в українськомовному дискурсі)	113

ТЕОРЕТИЧНА СТИЛІСТИКА

<i>Тетяна Коць</i> Теоретичні засади вивчення оцінності в мові публіцистичного стилю	123
<i>Галина Сюта</i> Поняття <i>текст</i> у неklasичних мовознавчих парадигмах	131

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Світлана Соколова</i> Засоби масової комунікації в мовному бутті держави	143
<i>Ірина Заліська</i> Порушення літературних норм у мові прямого ефіру	151

МОВА І ЧАС

<i>Світлана Бибиц</i> Іншомовні запозичення та активний словник мовця	161
<i>Юрій Струганець</i> Футбол у виконанні «літературної збірної України»	170

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ПИСЕМНОСТІ

<i>Марія Зарінова</i> Мовна дискусія кінця ХІХ – початку ХХ століть і формування літературного стандарту	179
<i>Ольга Черемська</i> Майк Йогансен як мовознавець	187

НАШІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

<i>Зустрітися з Іваном Леньом, Ленем чи Леньом?</i> (<i>Катерина Городенська</i>)	196
<i>Сайт і веб-сайт у родовому відмінку однини</i> (<i>Катерина Городенська</i>)	197
<i>Велика і мала літери в назвах судів</i> (<i>Катерина Городенська</i>)	198

<i>Лариса Мовчун</i> «Луна далеких рим...» (Художні означення рими в українській поезії)	102
<i>Світлана Шабат-Савка</i> «Бо ти така, як із колядки вийшла...» (Вербалізація інтенцій люб'язності в українськомовному дискурсі)	113

ТЕОРЕТИЧНА СТИЛІСТИКА

<i>Тетяна Коць</i> Теоретичні засади вивчення оцінності в мові публіцистичного стилю	123
<i>Галина Сюта</i> Поняття <i>текст</i> у неklasичних мовознавчих парадигмах	131

МОВА ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ

<i>Світлана Соколова</i> Засоби масової комунікації в мовному бутті держави	143
<i>Ірина Заліська</i> Порушення літературних норм у мові прямого ефіру	151

МОВА І ЧАС

<i>Світлана Бибик</i> Іншомовні запозичення та активний словник мовця	161
<i>Юрій Струганець</i> Футбол у виконанні «літературної збірної України»	170

З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ ТА ПИСЕМНОСТІ

<i>Марія Зарінова</i> Мовна дискусія кінця ХІХ – початку ХХ століть і формування літературного стандарту	179
<i>Ольга Черемська</i> Майк Йогансен як мовознавець	187

НАШІ КОНСУЛЬТАЦІЇ

<i>Зустрітися з Іваном Леньо, Ленем чи Леньом?</i> (<i>Катерина Городенська</i>)	196
<i>Сайт і веб-сайт у родовому відмінку однини</i> (<i>Катерина Городенська</i>)	197
<i>Велика і мала літери в назвах судів</i> (<i>Катерина Городенська</i>)	198

to the assessment of this phenomenon, as well as practical advice on strengthening cultural language radio announcer and television offered. In particular, noted that radio announcers, presenters on television should try to simplify the language must cite the texts synonyms must look for new Ukrainian words equivalents.

In addition, the article provides a brief summary of research on the use of foreign language vocabulary in the language of newspapers and magazines. Also the article provides data about experiments conducted on linguistic assimilation of foreign words speakers of different generations.

УДК 811.161.2:81'373

Юрій Струганець

ФУТБОЛ У ВИКОНАННІ «ЛІТЕРАТУРНОЇ ЗБІРНОЇ УКРАЇНИ»

У статті проаналізовано особливості функціонування футбольної лексики в українській художній прозі початку XXI століття. Схарактеризовано стилістичні можливості детермінологізованої футбольної лексики для номінації реалій цього виду спорту, для оцінки, посилення виразності, емоційності, для образотворення, вираження гумористичного колориту розповіді.

Ключові слова: *художня мова, футбольна лексика української мови, процес детермінологізації, значення слова, тематичні групи лексики, функції футбольної лексики.*

Peculiarities of football vocabulary functioning in Ukrainian artistic prose in the beginning of XXI century are analyzed in the article. Stylistic abilities of determinized football vocabulary for nomination of this sport's realities, for opinion, expression of enhance, emotionality, for creation of image, expression of humorous of story are characterized.

Keywords: *artistic language, football vocabulary of Ukrainian language, process of determinologization, word meaning, thematic groups of vocabulary, functions of football vocabulary.*

Футбольна лексика – динамічний сегмент словникового складу української літературної мови. Особливість цієї групи слів полягає в тому, що футбольна лексика змістовно і функціонально характеризується спрямованістю на

вужку сферу спілкування спеціалістів цієї галузі і широке коло учасників футбольної комунікації – журналістів та уболівальників. На початку ХХІ століття відбувається розширення сфери застосування лексичних одиниць на позначення предметів і понять цієї гри, зокрема – проникнення футбольної лексики в художню мову. І хоч футбольна лексика в складі різних мов частково стала об'єктом наукових студій (дослідники – М. Б. Дубяк, Р. С. Коваль, П. І. Мельник, В. В. Максимчук та ін.), специфіка її функціонування у мовотворчості письменників ще не вивчена.

Мета нашої розвідки – проаналізувати особливості функціонування футбольної лексики в українській художній прозі початку ХХІ століття. Джерельною базою слугувала антологія «Письменники про футбол» [Письменники 2011], що містить фантастичні й реалістичні, трагічні й сатиричні, біографічно-публіцистичні та глибоко інтимні, але неодмінно «навколофутбольні» оповідання одинадцяти літературних форвардів України, таких як: Юрій Андрухович, Андрій Бондар, Юрій Винничук, Сергій Жадан, Макс Кідрук, Андрій Кокотюха, Олег Коцарев, Володимир Сергієнко, Сашко Ушкалов, Артем Чех. Про це видання головний тренер футбольного клубу «Металіст» (м. Харків) Мирон Маркевич на обкладинці книги зазначив: «Футбол та література – поняття одночасно далекі й близькі. Красивий, успішний футбол є таким же мистецтвом, як і якісна література. Приємно бачити інтеграцію провідних українських письменників із грою, за яку вболівають мільйони шанувальників». А в мовознавчому ракурсі – у творчості письменників цікаво спостерігати інтеграцію термінології і загальноновживаної лексики, точності й образності, взаємодію наукового і художнього стилів.

Загалом футбольна лексика поєднує ознаки терміна і загальноновживаного слова. Футбольній лексиці, як і термінології, властиві системний характер, співвіднесеність із певним соціальним поняттям. У мові спеціального призначення до складу спеціальної футбольної лексики входять терміни футбольної галузі, міжгалузеві загальнонаукові термінологічні одиниці, термінологізовані лексичні одиниці (загальноновживані лексеми, які служать для опису термінологічних понять),

номенклатура, професіоналізми, професійний жаргон. У неспеціальній сфері лінгвосоціуму футбольні терміни зазнають детермінологізації. Із загальноновживаною лексикою їх зближують такі ознаки: загальнодоступність, емоційна забарвленість частини лексичних одиниць, полісемічність, наявність синонімії, антонімії, розвинена лексична сполучуваність.

Закономірно, що в аналізованих художніх творах ужито футбольну лексику передусім з прямим номінативним значенням. Це пов'язано з футбольною орієнтованістю оповідань. За змістом позначуваних понять домінують такі тематичні групи футбольної лексики:

- «учасники гри»: *арбітр, виконавець, воротар, захисник, лайнсмен, нападник, півзахисник, помічник головного тренера, тренер, форвард, футболіст*, напр.: *Нарешті один із захисників непомітно для судді навмисне впав і відкрив викладацьким нападникам шлях до воріт* (КО, с. 193); *Але ні, тренер виглядав цілком нормально, якщо, звісно, не брати до уваги того, що ніс пургу* (УС, с. 235); *Ліпити з таких захист чи півзахист, не кажучи вже про нападників, було стрьомно – це Бруханда відчув одразу* (ЧА, с. 294);

- «амплуа футболістів»: *аматор, асистент, голеодор, капітан, легіонер, плеймейкер, чистильник*, напр.: *Капітан команди Колотов своїми ножовими (тоді казали «кінджальними») проходами і постійною зарядженістю на м'яч нагадував голландця Неескенса* (АЮ, с. 15); *І жодного легіонера?!* (АЮ, с. 15); *Більше того, за відсутності травмованого плеймейкера Дерев'яненка столичні футболісти абсолютно нічого не могли створити біля воріт суперника* (КМ, с. 140);

- «засоби для гри»: *жовта картка, кеди, м'яч, прапорець бокового арбітра, свисток, футбольна форма*, напр.: *М'яч круглий, а поле велике* (АЮ, с. 10); *Але той перечепився однією ногою за другу, впав, і м'яч безперешкодно влетів у ворота, відкривши рахунок* (КО, с. 192); *Щоб ви знали, у них – футбольні форми, кеди та м'ячі* (КО, с. 185);

- «елементи гри»: *атака, додатковий час, другий тайм, захист, кінець гри, кінець тайму, напад, офсайд, перший тайм, початок гри*, напр.: *...потроху переходячи від тупцяння на*

середині поля до перших грубих, але по суті несміливих **атак** (АЮ, с. 192); Він дозволив бельгійцям двічі забити з **офсайду** (АЮ, с. 26); У **додатковий час** «Сент-Етьєн» забив третій м'яч, і «Динамо» вилетіло з чвертьфіналу (АЮ, с. 20); Іноді таке догравання починалося ще в **першому таймі** (АЮ, с. 17);

- «дії під час гри»: виходити сам на сам, грати від захисту, забити, затягувати час, мотання, опікувати гравця, переходити в атаку, пропустити, ставити підніжку, стелитися в підкат, тотальний футбол, фінти, штовхатись, напр.: У чвертьфіналі Кубка Чемпіонів Блохін, **вийшовши сам на сам** із воротарем, не забив (АЮ, с. 19); Мета проста: **забити** якомога більше і якомога менше **пропустити** (БА, с. 38); Він **запам'ятався** змінами у грі, що відразу ж таки, з легкої ноги голландців, здобули назву **тотального футболу** (АЮ, с. 11); **Десь там, далеко, були ворота**, в які **принагідно** можна було поцілити, але важливішим був процес – **фінти, мотання, піжонство, самомишування і самонасолода** (БА, с. 40);

- «прийоми з м'ячем»: вибити м'яч, здійснювати навес, зупиняти м'яч, контролювати м'яч, підкручувати м'яч, «сухий лист», напр.: Якось ми **вибили м'яч** за межі нашого майданчика (БА, с. 39); В окремих епізодах воротар абсолютно не **контролював м'яча** (КМ, с. 139); Зрозуміло, що «**сухого листа**» у виконанні Лобана, чи то пак Рижого, я ніколи не бачив (АЮ, с. 8);

- «обладнання стадіону»: ворота, лава запасних, сектор, сітка, табло, тренерська лава, трибуни, футбольне поле, напр.: Бик тихо про себе вилаявся: тепер доведеться пропускати преподів до **воріт**, ледь не під руки їх вести до штрафного майданчика (КО, с. 192); ...потай проклинали свою «спецуху» й мріяли опинитися хоча б на **лаві запасних** (ЧА, с. 302);

- «види і стадії змагань»: **групова стадія, Кубок Кубків, Кубок Чемпіонів, кубок, Ліга Європи, Ліга Чемпіонів, матч за третє місце, міський чемпіонат, одна восьма, Олімпіада, перша ліга, першість, Суперкубок, товариська гра, фінал, півфінал, фінальна стадія, чвертьфінал, Чемпіонат Європи, Чемпіонат Світу, чемпіонат**, напр.: Я опинився в рідному місті саме тоді, коли «Карпати», через двадцять років після описаних вище подій, **вийшли до Ліги Європи** (СВ, с. 208); Це був наш внесок

у високий дух спортивного змагання напередодні **Чемпіонату Європи!** (КО, с. 196);

- «види команд»: збірна, місцевий клуб, національна команда, обласна команда, футбольний гранд, напр.: **Наш футбольний гранд «Торпедо» (Київ) придбав у міланського «Інтера» молодого нападника Реймандо Джуніперо** (КМ, с. 111); **Місцевий клуб «Карпати», що постійно постачав футболістів до основного складу київського «Динамо», ніяк не міг вирватися до Вищої Ліги** (СВ, с. 202);

- «маркетинг і менеджмент»: бюджет, зарплатня, селекціонер, спортивний директор, трансфер, функціонери клубу, футбольний менеджер, напр.: **Боси київського клубу виклали за футболіста нечувану суму, яка відповідала річному бюджету обласного центру України** (КМ, с. 112); **З іншого боку вместились тренер і головні функціонери «Торпедо»** (КО, с. 192);

- «календар гри»: календар змагань, міжсезоння, сезон, тур, турнір, напр.: **Зрозуміло, що насправді йшлося вже про наступний сезон** (АЮ, с. 10); **За тур до завершення першості, коли «Арарат» уже сягнув чемпіонства, до Києва з Дніпра прибув Лобан** (АЮ, с. 9);

- «інформаційний супровід»: афіша, журналіст, коментатор, репортер, транспорант, фоторепортер, цифровий таблоїд, напр.: **Отже, знову нічия, як сказав би коментатор, якби в цього матчу він був** (КО, с. 195); **Величезні цифрові таблоїди на вулицях, транспоранти з гаслами, що закликали до перемоги, – все говорило про те, що до цієї зустрічі підготувалися завчасно не лише вболівальники** (СВ, с. 208).

Зазвичай стилістичне значення лексичної одиниці тісно пов'язане з контекстом, оскільки «у ньому народжується, розвивається і за його допомогою визначається» [Мацько 2003: 205]. Контекст забезпечує «емоційно-образну трансформацію лексики, сприяє образному наповненню процесів словесних перетворень, набуттю словами додаткових смислових відтінків значень, формує оказіональні семи, створюючи стилістичні ефекти» [Шуляк 2009: 250]. Так, у художній мові аналізованих оповідань ключова лексема *футбол*

стилістично навантажена найбільше. Контекст зумовлює контрастну семантизацію лексичної одиниці: *...це командна гра, де один за всіх і всі за одного* (БА, с. 40); *Футбол – це життя* (БА, с. 33); *Футбол є фата-морганою* (АЮ, с. 30); *Футбол – це більше, ніж гра* (БА, с. 34); *Футбол – це менше, ніж гра* (БА, с. 34); *Футбол – це тріумф волі й нахабності* (БА, с. 33); *...передусім – бізнес, бабки, інтерес, букмекерство, купити-продати, трансфери, шоу-бізнес, ефективний менеджмент, і лише другою чергою гра* (БА, с. 34); *...футбол був якщо не різновидом, то точно заміником релігії в нашій атеїстичній країні* (БА, с. 37); *...футбол був спасенною думкою* (ВЮ, с. 42). Дефініції футболу як спортивної гри позитивно конотовані і негативно конотовані, узуальні й оказіональні. Письменник Андрій Бондар називає футбол *дирдиром*, а в однойменному творі використовує новотвір *недофутбол*: *Єдине, що поєднувало мій недофутбол із футболом – це процес копання і забивання* (БА, с. 39).

У художньому тексті футбольна лексика втрачає специфічні ознаки терміна. Набуваючи додаткових смислових значень, вона стає елементом образної системи літературної мови: входить до складу метафоричних конструкцій (*футбол витягує нас зі зневіри й покинутості* (ЖС, с. 82)), порівнянь (*футбол... як церква...* (ЖС, с. 82)). Один із способів створення експресії у футбольних термінах (зі збереженням номінативного значення) – сполучення з епітетом, наприклад: *сучасний раціональний, прагматичний футбол* (БА, с. 34).

На думку Н. І. Бойко, «спеціальні слова служать для посилення виразності, емоційності, для створення яскравого, нового, свіжого, оригінального образу, бо термін, як і будь-яке слово, в художньому творі виступає в нерозривній єдності з художнім образом» [Бойко 1984: 45]. В антології «Письменники про футбол» віднаходимо футбольну лексику, задіяну для створення характеристики персонажів, як позитивної (*Вони були геніальні, ціле сузір'я футбольних мудреців і жонглерів, усі атлетичні й довгоногі, з довгим волоссям і в помаранчевих футболках...* (АЮ, с. 11)), так і негативної (*гравець, по суті – пішак, виконавець волі тренера* (БА, с. 34); за іронією долі, *футбольні виконавці – ті, хто дарує мільйонам уболівальників*

щастя і радість – люди зазвичай нецікаві, а іноді просто тупі й недалекої (БА, с. 35)).

У художній прозі футбольні поняття витлумачено за допомогою розгорнутих синонімічних рядів: *жахлива, незрозуміла, каліцька, дебільна поразка від «Порту» (АЮ, с. 27); [Футбол] був втечею, віддушиною, приходом, ломкою, кайфом, останньою територією (БА, с. 35).* Частотною є стилістична фігура градація, зокрема висхідна, що посилює емоційно-експресивне значення: *Мій футбол... ще й великий обман, профанація, щось зовсім інше – іноді девіація, а іноді й повне його заперечення. Жодної дисципліни, жодного тренера, жодних установок на гру, жодного ліміту часу – повна імпровізація і плювання на принципи та правила. Гра до останнього поту і до першої каплі крові (БА, с. 39).*

В аналізованих текстах футбольні терміни – дієвий засіб створення комічного ефекту: *Підтоптані викладачі ледь тягли ноги блаженським полем університетського спорткомплексу, паси приймали через раз, а сентиментальний воротар, гігант і знавець неоромантизму, просто падав назустріч м'ячу, як величезна фанерна стінка (КО, с. 188).* Наданню висловленому жартівливого тону, висміюванню певних рис персонажів слугують тропи: порівняння м'яча з їжаком, летючою тарілкою: *Леоненко був серед найбезнадійніших. Ноги його заболіли після перших же вправ, бігання і маневрування. Коли він намагався обвести когось, м'яч не слухався – і різко тікав убік ображеним їжаком. Коли намагався забити гол сентиментальному воротареві, м'яч поводився як некерована летюча тарілка, тож голкіпер мав рідкісну нагоду реабілітуватися (КО, с. 188–189).*

Отже, у мові художньої літератури представлено різні тематичні множини футбольної лексики. Лексичні одиниці вжито і з прямим номінативним, і з переносним значенням. Футбольна лексика активно розширює свою семантику й виконує такі функції: номінативну, оцінну, емоційно-експресивну, слугує характеристиці персонажів твору, створенню необхідного колориту розповіді.

Бойко Н. І. Терміни у мові художньої прози / Н. І. Бойко // Культура слова. – К., 1984. – Вип. 26. – С. 44–47.

Мацько Л. І. Стилістика української мови: підручник / Л. І. Мацько, О. М. Сидоренко, О. М. Мацько; [за ред. Л. І. Мацько]. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.

Письменники про футбол. Літературна збірна України / [уклад. С. Жадан]. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – 320 с.

Шуляк С. Музична термінологія в художніх текстах Євгена Гуцала / С. Шуляк // Українська термінологія і сучасність: Зб. наук. праць. – Вип. VIII / [відп. ред. Л. О. Симоненко]. – К. : КНЕУ, 2009. – С. 246–250.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

АЮ – Андрухович Ю. Гра з випадковими числами / Ю. Андрухович // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 5–32.

БА – Бондар А. Мій дирдир / А. Бондар // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 33–40.

ЖС – Жадан С. Білі футболки, чорні труси / С. Жадан // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 76–106.

КМ – Кідрук М. Трансфер / М. Кідрук // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 107–148.

КО – Коцарев О. Так роблять усі переможці / О. Коцарев // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 182–198.

СВ – Сергієнко В. Футбол + Свиня + Собака / В. Сергієнко // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 199–210.

УС – Ушаков С. Бутси / С. Ушаков // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 211–243.

ЧА – Чех А. Останній нокаут / А. Чех // Письменники про футбол. Літературна збірна України. – Х. : Клуб сімейного дозвілля, 2011. – С. 283–317.

Статтю отримано 16.04.2016